

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ПРО СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ

Юрій Шаповал,

доктор історичних наук, професор,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник відділу
теорії та історії політичної науки

ORCID: 0000-0002-2883-6403; shapoblu@gmail.com

Найбільш активний дослідник і популяризатор інтелектуальної спадщини Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) професор Ярослав Грицак цілком слушно підкреслював: «...Мабуть, немає іншого історика, який би так радикально переосмислив, що таке українська історія і як про неї писати. Переосмислення історії України було головним проектом життя Рудницького. У нього було дивовижне життя, яке відповідало його видатній інтелектуальній спадщині. Але бути видатним не обов'язково означає бути успішним» [1, р. 302].

Життя І. Лисяка-Рудницького, яке він завершив на посаді професора Альбертського університету в Канаді, яскраво відбивають його щоденники, видані в Україні у 2019 році [2]. Наукова кар'єра Івана Лисяка-Рудницького після навчання у Колумбійському університеті у Нью-Йорку була зламана 1954 року через донос про нібито «прорадянські симпатії» молодого дослідника (це був час «полювання на відьом» у США¹). Після цього Лисяк-Рудницький

---

¹ «Полювання на відьом» – політична кампанія у США, що розпочалася промовою сенатора Джозефа Маккарті 9 лютого 1950 року в місті Вільнг (штат Західна Вірджинія). Сенатор заявив, що довів до відома держсекретаря список з 205 комуністів, які працюють у Держдепі. Ця кампанія стала сенсацією і сигналом для активізації антикомуністичних сил. У 1953 році до боротьби із комуністичною загрозою були залучені комітети Палати представників та Сенату, численні антикомуністичні комітети у федеральних, державних і місцевих органах влади, а також приватні розшукові агентства. Чистці було піддано державний апарат, армійське і флотське керівництво, викладацький склад коледжів і університетів, діячів культури, умовою перебування яких на посаді слугувала заява під присягою про непричетність навіть у минулому до діяльності компартії. У 1954 році за ініціативи

був вимушений переїхати до Філадельфії до батьків його дружини, де спочатку працював контролером у громадському транспорті. Зрештою, він повернувся до викладацької та дослідницької роботи.

Незважаючи на те, що у західному академічному дискурсі в ті часи панувала (та й дотепер ніяк не йде) історія Росії, історія України завжди була в полі зору Івана Лисяка-Рудницького. Не ігнорував він і проблему соборності України. Це, зокрема, засвідчує двотомне зібрання його творів за назвою «Історичні есе» [3].

Важливим етапом в осмисленні проблеми соборності для І. Лисяка-Рудницького стало утворення еміграційної Української Національної Ради (УНРада). Нагадаю, що вона являла собою передпарламент (законодавчий орган) Державного Центру Української Народної Республіки². Вона була створена навесні 1947 – влітку 1948 року для координації дій українських партій та організацій, що стояли на самостійницьких позиціях. УНРада припинила свою діяльність у березні 1992 року після складання повноважень Державного Центру Української Народної Республіки й передачі їх законній владі незалежної України.

У 1950 році І. Лисяк-Рудницький друкує статтю «Українська Національна Рада й ідея соборності». Через два роки після створення УНРади дослідник називає цю подію «найбільшим дотеперішнім досягненням нашої політики на еміграції» [4, с. 300]. Головним імпульсом для такої оцінки є те, що УНРада являє собою національно-державний центр всеукраїнського або соборного значення, в ній уперше поєднані в одній спільній репрезентації всі території України, зокрема, Україна Наддніпрянська та Західна.

Звертаючись до проголошення Директорією УНР 22 січня 1919 року на Софійській площі в Києві злуки (єднання) всіх

маккартистів Конгрес прийняв «Акт про контроль над комуністами», яким оголосили компартію поза законом і визначили 14 ознак належності до комунізму. Згодом, під тиском преси і громадськості, для вивчення діяльності Маккарті було створено спеціальний комітет, який 2 грудня 1954 року засудив його поведінку як негідну за волонтаристські дії, «необгрунтовані звинувачення» і порушення етики, які могли призвести до «безчестя Сенату».

² Державний Центр УНР в екзилі (ДЦ УНР) – сукупність законодавчих і виконавчих українських органів влади, які у 1921–1992 роках діяли поза межами України.

українських земель (західних і східних) в одну Українську державу, І. Лисяк-Рудницький зазначає: «Не зважаючи на те, що акт 22 січня 1919 р[оку] не був у свій час практично введений у життя, він залишився вихідною точкою всієї дальшої еволюції. В міжвоєнній добі українські землі знову опинилися розділені чужими державними кордонами. Але постулат соборности став невід'ємною частиною всіх українських політичних програм цієї доби – від консервативно-гетьманської починаючи й на націонал-комуністичній кінчаючи» [4, с. 301–302].

Розглядаючи колишніх українських націонал-комуністів типу Миколи Хвильового³ чи Миколи Скрипника⁴ як останніх носіїв незалежної політичної думки, І. Лисяк-Рудницький підкреслює, що ці середовища були налаштовані виразно по-соборницьки: «До проявів активного соборництва націонал-комуністів належало субвенціонування культурного життя серед українських «скупчень у Советському Союзі поза границями УССР (на Курщині, Вороніжчині, Донщині, в Криму й Кубанщині, в колоніях осередньої Азії та Далекого Сходу). З цих же мотивів впливало старання про контакти з Галичиною та іншими західними землями та підтримка, що її Харків давав тамтешнім національним установам, навіть таким, що зовсім не мали "радянськості" забарвлення... Але на

---

³ Хвильовий Микола Григорович (справжнє прізвище Фітільов) (1893–1933) – прозаїк, поет, публіцист. Активний адепт політики «українізації», автор низки памфлетів, що мали в середині 1920-х років у ході літературної дискусії великий суспільно-політичний резонанс і привернули увагу Й. Сталіна. Своєрідним продовженням цих памфлетів стала стаття «Україна чи Малоросія?». У цих творах висловив вимогу перед новою українською літературою припинити наслідувати Москву й орієнтуватися на «психологічну Європу». Підтриманий «націонал-комуністами», був підданий демагогічній критиці особисто Сталінін та його прихильниками. Напередодні арешту покінчив життя самогубством. Докладніше про літературну дискусію див.: Luckyj George S. N. *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917–1934*. Durham and London : Duke University Press, 1990; Shkandrij Myroslav. *Modernists, Marxists and the Nation: The Ukrainian Literary Discussion of the 1920s*. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.

⁴ Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – політичний діяч, один із ідеологів політики українізації. У 1927–1933 роках – народний комісар освіти УСРР. Після обвинувачень в «націоналістичному ухилі» 7 липня 1933 року наклав на себе руки.

кінець 20-х і початок 30-х років припадає розгром українських комуністичних формацій, а 1933 рік мало хто з їхніх лідерів переживав навіть фізично» [4, с. 303].

Для позначення ситуації, що склалася у процесі кристалізації сталінської диктатури у Радянському Союзі, а відтак і в УСРР/УРСР, Лисяк-Рудницький вживає поняття «сьогобічна» (тобто західна, еміграційна) і «потойбічна» (тобто підкомуністична) Україна. Найгострішу критику при цьому він спрямовує проти України «сьогобічної», тобто еміграційної, дорікаючи тим, що тут не було належного інтересу до систематичного вивчення того, що відбувалося в УСРР/УРСР, а також катастрофічним зниженням рівня української політичної думки на західних землях [4, с. 305]. Все це – «один з найбільших "гріхів занедбання" супроти соборницької заповіді, який лежить на проводі "сьогобічної" України міжвоєнної доби» [4, с. 305].

На переконання Івана Лисяка-Рудницького, фундаментальні зміни сталися з початком Другої світової війни. Саме тоді за умов спочатку радянської, потім німецької, а згодом знову радянської окупації сталася зустріч між «сьогобічним» і «потойбічним», між західними та східними українцями.

Привертає увагу те, що Лисяк-Рудницький ніби відсуває на другий план, сказати б, стигматизацію згаданих подій. Така стигматизація була та подекуди залишається головним акцентом в оцінках подій, пов'язаних із входженням західноукраїнських земель до складу СРСР. Тут слід згадати кінорежисера і письменника Олександра Довженка. 23 вересня 1939 року О. Довженко на чолі фронтової знімальної групи працював у Галичині близько двох місяців (до того ж був політпрацівником), фіксуючи на плівку те, що комуністична пропаганда оголосила «золотим вереснем», братерським «возз'єднанням» у сім'ї радянських народів. Улітку 1940 року О. Довженко очолює групу працівників Київської кіностудії, яка виїздить до Бессарабії і Буковини на зйомки документальних фільмів про «визволених» трудящих. У промовах на мітингах О. Довженко говорив одне, а у вузькому колі близьких до нього людей інше. Зовсім інше писав і у своїх щоденниках.

Ось один з його записів, зроблений під час війни: «У тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році возз'єдналася Україна Східна і

Західна... Обнялися. Стиснули, притиснулися одна до одної і... не зійшлися. Розімкнулися обійми, радість уступила місце непевності, непевність сумніву, сумнів замінився здивованієм, здивованіє розчаруванням, а потім гнівом і обуренням. Хтось сказав – сказано було, що треба ув'язнювати, гнобити, стріляти у спину, висилати, зневажати, плювати в душу, ганьбити, не прощати, нічого не простити!!! І розі<й>шлись, скривавлені, розмотовані, забуті богом, обдурені богом і людьми, на радість ворогам. Розірвались знову в ще більший світовій трагедії, щоб більш уже ніколи не з'єднатись і зникнуть поодинокі в небуття» [5, с. 216].

Ще до нападу Німеччини на Радянський Союз О. Довженко в приватній розмові жалівся, як важко йому було робити пропагандистські фільми, оскільки треба було представити все інакше, ніж було насправді: «Якби ви бачили, як жили там люди... Вони всі жили у чудових хатах, дуже добре одягалися, були вільними та незалежними. Зараз там стає дедалі гірше, гірше. Багатьох людей хапає НКВД. Загалом, з'являється знайома картина» [6, арк. 99].

Іван Лисяк-Рудницький не гірше за О. Довженка знав про реалії, що їх створювали червоні «визволителі», оскільки зі своєю матір'ю Міленою Рудницькою⁵ у 1939 році перебував, а потім, ризикуючи життям, утік із «визволеного» Львова. Проте він, на перший погляд несподівано, робить акцент не на цьому, переко-нує, що справа цим не вичерпується. Не зважаючи на всю майстерність радянської поліцейсько-терористичної системи, вона не могла перешкодити численним особистим контактам між уродженцями східно-центральної та західної земель. У такий спосіб відбувся процес інтеграції нової сукупної свідомості українських мас [4, с. 306]. Тобто для І. Лисяка-Рудницького найважливішим результатом є ефект конвергенції, «взаємопроникнення» Західної й Східної України.

«Нелегко, – писав він, – з еміграційної перспективи схарактеризувати нову всеукраїнську духовість, що народжується на

---

⁵ Рудницька Мілена Іванівна (1892–1976) – українська громадсько-політична діячка, журналістка, письменниця. Голова центральної управи Союзу українок – найбільшої жіночої організації в Галичині (1917–1938).

батьківщині. Але ризикнемо, з великою дозою правдоподібності, визначити вклади нашого Сходу й Заходу в цю соборницьку синтезу. Найвартісніше, що приносять "східняки", це звичка до "великопростірного" мислення (у противенстві до галицької провінційності) та більший досвід практичного, економічного й культурного будівництва в державних масштабах. З "західницького" ж боку – це загострений національний фанатизм, воля за всяку ціну здобути політичну незалежність та непримиренний "мазепинський дух" (у противенстві до деякої національної аморфності великої частини наддніпрянського українства), що такий страшний Москві» [4, с. 307].

У 1956 році Іван Лисяк-Рудницький друкує у польському еміграційному журналі «Культура», що виходив у Франції за редакцією Єжи Гедройця ⁶, статтю «Новий Переяслав». Тут привертає увагу та частина цієї публікації, яка пов'язана з Кримом. Як відомо, цей півострів 19 лютого 1954 року було включено до складу УРСР.

Іван Лисяк-Рудницький не міг знати, що ідея приєднання Криму до України виникла у Микити Хрущова ще у 1944 році. В той час М. Хрущов, ще вірний сталінець, очолював (з 1938 року) не лише Компартію України, а й уряд УРСР. У травні 1944 року з Криму виселили кримських татар. 2 червня 1944 року було прийнято постанову Державного комітету оборони (ДКО) СРСР про виселення з Криму болгар, вірмен і греків, а упродовж 27–28 червня їх було депортовано у східні райони СРСР. При цьому у Москві почали компенсувати втрачені на півострові людські та матеріальні ресурси. Зокрема, шляхом переселення колгоспників з України. Ось тоді у М. Хрущова почало формуватися враження, що у черговий раз Україна віддає людські й матеріальні ресурси,

---

⁶ Гедройць Єжи (Jerzy Giedroyc, 1906–2000), польський публіцист, головний редактор часопису «Kultura». У 1946 році заснував Інститут літератури у Римі, який був перенесений до Паризького передмістя Мезон-Ляффіт. Був його директором до смерті. Є. Гедройць був великим прихильником українсько-польського порозуміння, концепції Міжмор'я та вів активну видавничу діяльність. Крім часопису «Kultura», з 1962 року виходив шоквартальник «Zeszyty Historyczne». З Є. Гедройцем співпрацювали Богдан Осадчук, Юрій Лавріненко, Юрій Шевельов, Іван Лисяк-Рудницький, Борис Левицький, Іван Кедрин, Іван Кошелівець.

нічого не одержуючи натомість. Почала визрівала ідея, що більш справедливо було б просто включити Крим до складу України. До речі, значною мірою такий підхід стимулювало його ознайомлення з історією Кримського півострова, інформацією про його давні зв'язки з Україною [7, с. 273–280].

Зі своєю ідеєю М. Хрущов поїхав до Сталіна, від якого тоді отримав категоричну відмову і страшну прочуханку. Ось що він розповів про це одному з апаратних працівників: «Я ось був у Москві і заявив: Україна у розрусі, а всі з неї тягнуть. А от якщо їй Крим віддати?.. Так мене після цього як тільки не називали і як тільки душу не трясали. Стерти у порошок були готові! І нічого, як бачиш, живий!» [8, с. 54]. Цитує автор спогадів і такі слова М. Хрущова: «Людей дам, а Крим заберу. Все одно» [8, с. 54].

Так воно у лютому 1954 року і сталося. До речі, рішення Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР аргументувалося спільністю економіки, територіальною близькістю і тісними господарськими та культурними зв'язками між Кримом і Україною. Довкола цього було влаштовано широкомасштабну галасливу кампанію, «оздоблену» 300-річчям Переяславської ради.

Не слід відкидати того, що фактом передачі Криму М. Хрущов до певної міри реалізував свої попередні амбіції. Це був також антисталінський крок. Проте у цьому випадку важлива мотивація дій М. Хрущова, який (при всьому його щирому інтернаціоналізмі) прагнув відстояти інтереси України, яка зазнала великих втрат, але була змушена багато віддавати Молоху «общесоюзной копилки». Отже, можна констатувати, що передача Криму була не ексцентричним, а цілком свідомим і мотивованим кроком М. Хрущова. При цьому, зрозуміло, він не передбачав, що Україна відокремиться і буде незалежною державною.

Іван Лисяк-Рудницький не знав залаштункових деталей передачі Криму Україні. Та для нього не було сумніву, що цей процес відіграє величезну роль для соборності України. Він підкреслює: «Геополітичні й економічні чинники обумовлюють органічну приналежність Кримського півострова до українського материка. Україна має також історичні й етнічні права до цієї території, що її

розвиток від найдавніших часів проходив у тісному зв'язку з життям українських земель та що серед її строкатого населення українці творили, поруч з татарами, автохтонне ядро. Різні українські політичні сили, від консервативного уряду гетьмана Скоропадського в 1918 році до харківських "націонал-комуністів" двадцятих років, робили заходи у справі приєднання Криму до України. Хоч українці були в Криму тільки меншиною, проте його політичне значення для України більше, ніж деяких теренів, що мають, або мали в недавньому минулому, безспірно український етнічний характер. Наприклад, можемо собі без труду уявити існування самостійної української держави без західних окраїн – Пряшівщини, Лемківщини, Посяння, Холмщини. Зате українська державність немислима без Криму. Якщо прийняти до уваги панівне стратегічне положення Севастополя в північній смузі чорноморського басейну, то ясно, що Крим у чужих руках – це дуло пістоля, приложене до скроні України» [9, с. 319–320].

Ще одна теза І. Лисяка-Рудницького заслуговує на згадку за умов розв'язаної Росією у 2014 році й посиленою у лютому 2022 року війни проти України. По-перше, він наполягає на тому, що законні українські інтереси в Криму ніяк не стоять у суперечності з життєвими правами кримськотатарського народу [9, с. 321].

По-друге, І. Лисяк-Рудницький повертається до думки про позитивний ефект конвергенції Західної і Наддніпрянської України: «Якщо, з одного боку, затираються тепер старі обласні особливості західноукраїнських земель (в першу чергу Галичини, але також західної Волині, Закарпаття, північної Буковини та українських частіш Бессарабії), то, з другого боку, теж давня Радянська Україна виглядає сьогодні інакше, ніж перед 1939 роком. Могутній політичний динамізм західних українців, вихованих в європейських громадських і культурних традиціях (згадати б тільки про вплив Католицької Церкви та австрійського конституціоналізму!), знайшов глибокий відгомін серед східноукраїнських мас. Їхня національна свідомість загострилася і психологічні різниці у відношенні до росіян поглибилися. Більше, ніж коли-небудь у минулому, Україна й Росія протистоять одна одній не тільки як два етнічні розгалуження східного слов'янства, але також як дві політично здиференційовані сили» [9, с. 330].

Підсумовуючи, нагадаю: сьогодні увесь світ є свідком протистояння Росії і України як двох антагоністичних політичних, а також мілітарних сил. Російська агресія стала найсуворішою перевіркою не декларативності, а реальної сили українських соборницьких ідей. За цих умов заслуговує на увагу концептуальна точність оцінок Івана Лисяка-Рудницького щодо конвергенційного ефекту об'єднання Західної і Східної України, взаємного позитивного впливу навіть за реалій тодішнього СРСР.

Бібліографічні посилання

1. Hrytsak Yaroslav. Ivan Rudnytsky: Historian, Public Figure, and political Thinker. *Ab Imperio*. 2020. № 1. P. 301–322.

2. Лисяк-Рудницький Іван. Щоденники / голов. ред.: Я. Грицак, Ф. Сисин; упоряд.: Я. Глистюк (голов. упоряд.), Г. Вітвіцька, Л. Гентош, О. Дмитерко, М. Думич, К. Кебузинська, Т. Романюк. Київ : Дух і Літера, 2019. 696 с.

3. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ : Основи, 1994.

4. Лисяк-Рудницький І. Українська Національна Рада й ідея соборності. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. В 2 т. Вид. 2-ге / упоряд. Я. Грицак. Київ : Дух і Літера, 2019. Т. 2. 624 с.

5. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.

6. Галузевий державний архів СБУ. Київ. Спр. С-836. Т. 2. Ч. 2. 206 арк.

7. Шаповал Ю. Микита Хрущов і «кримське питання». *Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 13–14 травня 2004 р. Київ : Світогляд, 2004. 123 с.

8. Кньшевский П. Штрихи к портрету кремлевской галереи. *Новое время*. 1994. № 9. С. 51–55.

9. Лисяк-Рудницький І. Новий Переяслав. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. В 2 т. Вид. 2-ге. Т. 2. 624 с.